

FILMMUZIEK

Over helden en klanken

Frank van Wijk

0871877

januari 2009

Overzicht van de Westerse muziekgeschiedenis

Docent: Kolja Meeuwsen

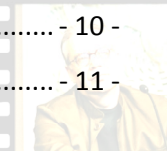
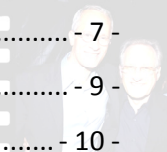
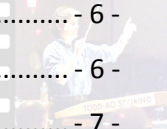
Universiteit Leiden

- 2 -

- 3 -

Inhoudsopgave

1. Inleiding	- 5 -
2. Soundtrack, score en song.....	- 6 -
3. Korte geschiedenis.....	- 6 -
4. Diegesis.....	- 7 -
5. Thema's en motieven	- 7 -
6. Orkestratie.....	- 9 -
7. Meer dan films.....	- 10 -
8. Conclusie.....	- 10 -
9. Bronvermelding*	- 11 -

1. Inleiding

Waar mijn verwachtingen in het college over filmmuziek niet waargemaakt werden, probeer ik in dit essay een kijkje te geven in de schoonheid van (hedendaagse) filmmuziek.

Zie dit niet als een droog verslag, dat over een week stof ligt te happen in een la, maar als een kennismaking met een zich nog steeds ontwikkelende wereld van inspirerende klanken.

Bij dit verslag zit een cd, die als leidraad zal dienen tijdens het lezen. Zodra je dit icoontje ziet, speel dan de aangegeven track op de cd, zodat je niet alleen leest over muziek, maar je vooral kunt ervaren waar over geschreven wordt.

Komende pagina's zal ik enkele aspecten van filmmuziek uitlichten, beginnend met het ontstaan ervan. Daarna over het gebruik van een soundtrack in een film en de intrinsieke eigenschappen (hoofdstuk 4 en 5). Ten slotte komen de andere toepassingen van deze muziek aan bod en zal ik dit essay concluderen.

Omdat een paar pagina's niet erg veel zijn voor zo'n boeiend onderwerp, zal een uitgebreidere versie verschijnen op www.frankvanwijk.nl. Daar zal ik dieper in gaan op de vragen die ik hier al gedeeltelijk probeer te beantwoorden.

Wat maakt dit subgenre voor mij zo boeiend en afwisselend? Welke componisten spelen een grote rol in de wereld van de film? En vooral: wat voor invloed heeft muziek op het ervaren van een film?

2. Soundtrack, score en song

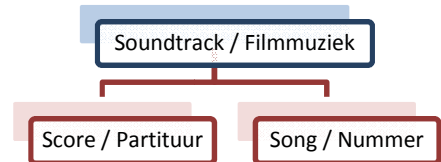
Dit essay gaat over scores, partituren. Er ontstaat wel eens verwarring over de verschillende termen die gebruikt worden, dus eerst volgt een korte uitleg over die verschillende termen.

Bijna alle huidige films hebben een **soundtrack**. Dit is simpelweg de muziek die de filmbeelden ondersteunt. Een soundtrack bestaat uit **nummers** en/of een **score**.

Een **score** is een muzikale compositie waarbij geen leidende zangstem aanwezig is, zoals bij een **nummer** wel het geval is.

Het is de muziek die speciaal voor een orkest is gecomponeerd en naadloos op de beelden aansluit. **Nummers** vallen dus niet onder de **score**, maar kunnen wel deel van een **soundtrack** zijn, voornamelijk bedoeld ter promotie van de film.

Maar het zal in dit essay dus voornamelijk over de **score** gaan. Ook al gebruik ik in de komende hoofdstukken soms het woord **soundtrack** of **filmmuziek**, ik bedoel dan altijd score, tenzij uit de context anders blijkt. (1)

Figuur 1 - Terminologie

3. Korte geschiedenis

Toen Thomas Edison in 1877 zijn eerste phonograaf had gemaakt, bestond de film al. Daarom kende men voor die tijd de 'stille film'. Hier zijn de films van Charlie Chaplin waarschijnlijk wel het bekendste voorbeeld van.

Om de stilte toch te doorbreken, werden er vaak pianisten, organisten of zelfs complete orkesten ingehuurd, zodat die de film muzikaal konden ondersteunen. Vanaf ongeveer 1920 werd het gebruikelijk om partituren te schrijven, zodat de muziek beter op de beelden aan zou sluiten (2). Een mooi voorbeeld is de film *Pantserkruiser Potemkin*, waarvoor Sergei Eisenstein een score laat maken, maar wil dat er iedere tien jaar nieuwe muziek voor de film wordt geschreven (3).

Dat zet je aan het denken. Hoe ervaar je een stukje beeld met verschillende stukken muziek? Om dat te ervaren kun je een film opzetten met het geluid uit. Zet dan verschillende muziek op (bijvoorbeeld van de bijgeleverde cd) en sta versteld wat voor effect dat heeft.

Dat had de hele wereld ook al door, dus werd een score steeds belangrijker voor de film. Er is zelfs een handboek geschreven waarin staat welke muziek goed bij welke emoties hoort, namelijk door Joseph Schillinger, dat tot 1950 nog veelvuldig is gebruikt (4).

Om muziek nog gedetailleerder te maken, werden geluidseffecten toegevoegd, tot in details toe. Denk hierbij aan de muziek van tekenfilms (5). Dit wordt ook wel 'Mickey Mousing' genoemd (2).

Onder andere dankzij Erich-Wolfgang Korngold en Max Steiner krijgt de gangbare *Golden Age Hollywood* filmmuziek na de Eerste Wereldoorlog een prominente plaats in de mediawereld, maar later ook dankzij bekend geworden liedjes en thema's. Denk hierbij aan de verscheidene liedjes uit Disney films (zie ook hoofdstuk 7), gebruikte klassieke muziek in films (bijvoorbeeld Richard Strauss' *Also Sprach Zarathustra*) ¹ en de westernthema's van Ennio Morricone ². Hierbij zijn veel nummers voor sommigen niet eens meer terug te leiden naar een film, omdat ze onafhankelijk van de film veel bekendheid genoten hebben. (6)

Daarom is het tegenwoordig belangrijk dat een score goed aanslaat, het liefst zelfs een commercieel succes wordt. Zo is de score van Gabriel Yared voor de film *Troy* niet gebruikt en heeft regisseur Wolfgang Petersen de soundtrack laten maken door James Horner, omdat die bij het publiek beter beviel. (7)

Opmerkelijk is dat, ook al komt filmmuziek tegenwoordig als OST (Original Soundtrack) uit op cd, scores nooit zo populair worden als 'gewone' songs. Waarschijnlijk komt dit omdat bij filmmuziek beelden horen, die je op cd niet kunt zien.

Het verband tussen muziek en beeld wordt dan ook in het volgende hoofdstuk uitgelegd.

4. Diegesis

Toen muziek nog ter ondersteuning van een film diende, moest deze de verhaallijn vooral versterken en emoties bij de kijker oproepen. Deze vorm van muziek word ook wel diegetische muziek genoemd (naar het Griekse woord voor 'vertelling', diegesis).

Sinds films zelf ook een geluidsspoor hebben, kan muziek ook non-diegetisch zijn.

Bij deze laatste vorm kunnen de acteurs de muziek ook horen, bijvoorbeeld als een personage de radio aan zet of er een optreden van een band is (8). Overgangen tussen non-diegetische en diegetische muziek kunnen een verrassend effect opleveren. Deze truc wordt vaak in films toegepast, als grap of als effect.

Een voorbeeld is het slot van Avalon. In de concertzaal speelt het orkest en koor Voyage to Avalon, terwijl de hoofdpersoon buiten staat en het verhaal zich daar afspeelt (9).

Een ander mooi voorbeeld van diegesis is de film *The Pianist*, waar de hoofdpersoon nummers van Frederic Chopin op indrukwekkende wijze vertolkt (10).

De muziek in een musicalfilm is niet altijd diegetisch, zoals sommigen denken. De muziek moet een duidelijke vertellende functie hebben, zoals bij *Do-Re-Mi* uit *The Sound of Music* dat heeft. Zodra de muziek niets toevoegt aan de vertellende laag, is deze non-diegetisch. Dit onderscheid is soms lastig te maken.

Maar wat *doet* filmmuziek? Met (non-)diegesis kan het een effect of vertellende ondersteuning bieden, maar zoals muziek 'iets' met mensen en menselijke emoties doet, is de kracht van muziek extra aanwezig in film, omdat het met beeld gecombineerd wordt.

Dit alles heeft met onze hersenen te maken. Onze hersenen zijn erg goed in patroonherkenning, we maken associaties als we bepaald geluid horen. Een voorbeeld is herhaling. We maken associaties als we geluid voor een tweede keer horen, verbinden het aan een beeld of situatie, of misschien wel geur of gevoel.

Bij patroonherkenning speelt voor- en achtergrond een rol, want geluid waarbij we associaties maken komen naar de voorgrond, ten opzichte van achtergrondgeluid zoals voorbijrijdende auto's (11).

De kracht van goede filmmuziek is voorgrond en achtergrond zodanig met beeld laten versmelten dat bij de kijker/luisteraar herkenning (door herhaling) opgeroepen wordt, maar ook een 'ik hoor iets nieuws'-effect, zonder dat de muziek saai wordt.

Eén van de manieren waarop dit gedaan wordt, is door gebruik te maken thema's en motieven.

Of in Leonard Bernstein's woorden: een goede melodie is er één die makkelijk het oor in gaat en moeilijk er weer uit. Wat onze oren verwachten, onthouden we ook goed (12).

5. Thema's en motieven

Aan de hand van enkele bekende hedendaagse filmcomponisten zal ik voorbeelden geven van wat er met thema's en motieven gedaan kan worden en wat de kracht van daarvan is.

Thema's draaien voornamelijk om herkenbaarheid. Een karakter komt in beeld (leidmotief, zie verderop in dit hoofdstuk), we zijn weer op een bepaalde lokatie of een sfeer wordt neergezet.

Neem bijvoorbeeld de film *Band of Brothers*, waarvoor Michael Kamen de muziek gecomponeerd heeft. Ik neem één van de drie heroïsche thema's, die op verschillende manieren zijn geïmplementeerd ³. Allereerst hoor je *Suite One*, dat heel massaal en vol is, dan *The Mission Begins*, dat meer een mars is, vervolgens *Swamp*. Deze is heel kaal (ik moet aan krekeltjes denken). De laatste, *Austria*, is heel vredig. Dit stuk hoor je wanneer de Tweede Wereldoorlog bijna voorbij is.

In al deze passages hoor je hetzelfde thema terug, steeds goed herkenbaar, maar telkens op een andere manier verwerkt. Op deze manier ondersteunt het thema de beelden telkens op een passende manier.

John Barry's filmmuziek heeft veel rijke solo's, gespeeld door het hele orkest. Hij maakt veelvuldig gebruik van strijkers en koper (voornamelijk hoorn) die lange noten spelen. Dit is goed te horen in *Born Free* ⁴.

John Barry heeft bijna ook alle James Bond muziek geschreven. Het bekende James Bond thema (door hem gearrangeerd) komt in alle films terug ⁵. Een zeer goede filmondersteuning, die een sfeer goed neer kan zetten.

De koning van het leidmotief in de filmmuziek is John Williams, die bijna alle Spielberg muziek gecomponeerd heeft. Richard Wagner heeft hem duidelijk geïnspireerd bij het uitdenken van scores.

Een mooi voorbeeld zijn de twee Star Wars trilogieën, waarbij alle Star Wars karakters hun eigen leidmotief hebben. In figuur 2 en 3 heb ik twee bekende leidmotieven uitgeschreven, die van resp. de Rebel Alliance en Darth Vader. Voorbeelden van het gebruik in de film staan ook op de cd ^{6 & 7}.

Figuur 2 - Rebel fanfare

Figuur 3 - Imperial March

Interessant is ook dat John Williams de contrapunt techniek ook aardig beheerst. Wat velen niet weten, is dat hij bij het overbekende Star Wars openingsthema ⁸ gebruik heeft gemaakt van het thema van Born Free van John Barry (zie figuur 4).

Figuur 4 - Born Free

Roger Williams, die er een succesvol easy-listening nummer van gemaakt heeft, beweert dat Williams het thema achterstevoren gezet heeft, ofwel horizontaal gespiegeld heeft, genaamd retrograde. (13) Het zou dan klinken zoals te horen is op de cd. Eerst hoor je een stukje Born Free, daarna Born Free in gespiegeld (retrograde) ⁹. Deze versie van Born Free is overigens ontleend aan de film Madagascar (dus niet de film Born Free) en gearrangeerd door Hans Zimmer.

Er is inderdaad iets van het Star Wars thema te herkennen, vooral in de laatste paar seconden, maar het klopt niet helemaal. In figuur 5 heb ik de noten van het thema omgekeerd. Hier klopt het ritme niet en de intervallen lijken er een beetje op.

Figuur 5 - Born Free retrograde

Wat heeft John Williams dan wel gedaan?

Hij heeft het Born Free thema geïnverteerd - overigens niet door de *prime series* om te keren, zoals in de twaaltonentechniek van Schönberg gebruikelijk is, maar met enige speelse vrijheid.

Om deze slimme vorm van bijna-plagiaat te demonstreren heb ik het Born Free thema geïnverteerd en de intervallen iets veranderd. Dit lijkt, op enkele kleinigheden na, aardig op het Star Wars thema (zie figuur 6).

Figuur 6 - Born Free thema zo geïnverteerd dat die veel op het Star Wars thema lijkt

Williams heeft hier slim gebruik gemaakt van patroonherkenning door de hersenen, maar dan op een sublimale manier.

De filmserie Harry Potter is ook door Williams volgestopt met leidmotieven. Een voorbeeld is het motief van Hedwig, Harry's uil, dat in allerlei vormen terugkomt ¹⁰, waardoor de vele muziek die voor de films geschreven zijn, toch verrassend blijft.

Een andere muziekstijl die veel in filmmuziek voorkomt is minimal music.

Michael Nyman (The Piano, Gattaca) en Philip Glass (Koyaanisquatsi, Mishima) zijn bekende voorbeelden. Yann Tiersen is door zijn muziek voor de film Amélie bekend geworden.

Ik hoorde opvallend veel overeenkomsten tussen *Comptines d'un autre été* ¹¹ en *Metamorphosis 3* (14), terwijl de muziekstukken een totaal verschillend gevoel willen oproepen. Hier zien we dat minimalistische verschillen veel invloed hebben op de hersenen.

Je kunt ook een film versterken door 'maximale' muziek te maken. Een componist die vooral de laatste jaren zeer bekend is geworden, is Hans Zimmer. De film Gladiator was zijn doorbraak, het summum van inspelen op emoties in de film, bombastische heroïsche thema's en pionierswerkt door orkest en computer succesvol samen te laten gaan.

Voordat ik op de orkestratie van een score in ga, wil ik eerst een wat onbekender voorbeeld laten horen, namelijk de film Spanglish. Hierin is de 'strijd' tussen strijkers en gitaar op een prachtige manier te horen. Alsof de instrumenten er met het hoofdthema vandoor gaan of het een rugbybal is.

Het thema komt zo overal in de film terug, als een herkenbare metgezel van het verhaal en de personages ^{12 - 21}.

6. Orkestratie

Zoals bijvoorbeeld goed te horen is in de score van Band of Brothers, kun je één thema op verschillende manieren tot uitdrukking brengen. Rustig, met een paar fluiten, of juist overweldigend met zwaar koper en een flinke dosis percussie.

Hans Zimmer is in zijn muziek opvallend veel bezig met orkestratie, die hij dan ook helemaal zelf doet (15). Als voorbeeld nemen we Gladiator. Er zitten passages in (met een kreunende Lisa Gerrards) die rustig en verdrietig zijn. Hij maakt veelvuldig gebruik van de Duduk. Daarnaast weet hij binnen een aantal maten de muziek zo op te bouwen dat er een volledig orkest over de 100dB aan het blazen is. Hoewel, Zimmer is een moderne componist, er wordt tegenwoordig veel gebruik gemaakt van synthesizer. Dat is bijvoorbeeld goed te horen in de hoge tonen die je hoort bij 1:47 en aan het begin ²².

Je hoort zijn stijl in al zijn muziek doorklinken. Veel dissonanten, laat oplossende akkoorden en herkenbare lyrische thema's. (16)

Vaak zie je die massaliteit terug in oorlogsfilms waarvoor hij componeert, terwijl tekenfilms (bijv. Madagascar) en komedies (bijv. Spanglish) veelal gebruik maken van lichte instrumenten.

Een prachtig kenmerk van massale muziek is de toevoeging van een groot koor. Deze orkestratie van filmmusic doet mij vaak aan een requiem denken.

Dit is goed te horen (en te zien!) in Avalon (zie ook hoofdstuk 4, deze bevat ook veel synthesizer) ²³, bij het Bulgarian Women's Choir van Brother Bear ²⁴ en in het geval van Hans Zimmer is Crimson Tide een groots voorbeeld. Hier zingt het City of Prague Philharmonic een prachtige hymne ²⁵.

Natuurlijk is het ook mogelijk om bepaalde instrumenten tijdens een film de overhand te geven, om zo een bepaalde sfeer te creëren. We hebben net de Armeense duduk en sitar van Gladiator gehoord. Ook een mooi voorbeeld is de Cello, gespeeld door Yo-Yo Ma, in Crouching Tiger, Hidden Dragon ²⁶. Door de vele glissando's en parallel lopende reine kwarten, krijgt deze muziek een erg Chinees karakter.

Omdat een film zich vaak in een bepaald gebied (bijvoorbeeld Afrika of Azië) afspeelt, maakt een componist vaak gebruik van etnische instrumenten of muziekstijlen. Hierdoor wordt het verhaal en de personages extra ondersteund. Denk aan de muziek van Chopin (een Poolse componist) in The Pianist (speelt zich af in Polen).

Of utopische etnische muziek in *The Time Machine* (Klaus Badelt / Geoff Zanelli). Wanneer deze muziek te horen is, is de hoofdpersoon miljoenen jaren in de toekomst terechtgekomen, terwijl mensen een andere taal spreken en in bomen wonen. Het 'Conquest of Paradise'-achtige thema van 1:10 zet in, wanneer de hoofdpersoon een prachtige vallei in vaart. ²⁷

Prachtig is ook de Afrikaanse zang en percussie in de muziek van *Tears of the Sun* van Hans Zimmer. ²⁸

7. Meer dan films

Nu filmmuziek gemeengoed geworden is, zijn er ook veel televisieseries met een erg bekend introthema. Wat dacht je bijvoorbeeld van *The A-Team*, waarvan overigens niemand weet dat die door Mike Post gecomponeerd is? ²⁹ Maar het betreft bij televisie vaak introthema's, ofwel *tunes*.

Walt Disney tekenfilms zijn de eerste films waar de muziek een centrale rol speelt, zoals in het theater bij een musical gebeurt (6).

Eigenlijk zijn veel tekenfilms zijn nog steeds een soort musical op tv. Producties van Trey Parker en Matt Stone kunnen ook musicals genoemd worden, dankzij hun musicalachtergrond (*South Park*, *Team America*) (17).

Sinds de jaren 90 zijn de Disney(teken)films zelfs als echte musical te bewonderen. Dat heeft als gevolg dat veel bestaande scores een tekst moeten krijgen.

Denk aan *Under the Stars* (Hans Zimmer) ³⁰ van *The Lion King*, dat in de musicalvorm *Endless night* ³¹ is geworden.

Andrew Lloyd Webber heeft voor veel musicals de muziek geschreven, maar deze zijn later vaak verfilmd. Is hij dan een filmcomponist?

Door deze mengvormen is de scheidingslijn vrij dun geworden tussen verschillende kunstvormen waarbij geluid en beeld bij elkaar komen. Het gevolg hiervan is dat je filmmuziek niet in strakke kaders kunt definiëren.

Een ander voorbeeld is de gameindustrie. Was het eerst nog een uitdaging om een eenvoudige chip wat minimalistische geluidjes te laten bliepen, bijvoorbeeld bij *Super Mario Bros* ³², tegenwoordig hebben gamedevelopers hun eigen componisten in dienst en brengen ze cd's uit met soundtracks ³³. (18) (19)

Sommige thema's worden zelfs erg bekend, zoals het *Max Payne* thema, geschreven door Kärtsy Hatakka en Kimmo Kajasto ³⁴. Dat geeft natuurlijk gelegenheid om deze game te verfilmen, hoewel Marco Beltrami de track voor de film heeft geschreven.

Het einde is zoek. Tegenwoordig worden er, naast de concerten van filmmuziek die bijvoorbeeld Hans Zimmer geeft, zelfs concerten met gamemuziek gegeven. Een mooi initiatief, zodat jongeren in aanraking kunnen komen met klassieke muziek. (20)

8. Conclusie

Ondanks dat filmmuziek niet bij het grote publiek bekend is, heeft het ondertussen zijn welverdiende plek in de muziekwereld gekregen. Het is vaak een ondergeschoven kindje. Het hoort bij een film, valt niet al te veel op. En de film krijgt alle aandacht.

Desondanks hoop ik dat je met dit essay een aardige indruk hebt van een deel van de wereld van de filmmuziek.

Ik zeg expliciet 'een deel van', want het mooie aan filmmuziek is dat het ontzettend veel stijlen kan omvatten. En dan heb ik het niet eens over de nummers die gevestigde artiesten voor een film schrijven.

Klassieke muziek, lichte muziek, wereldmuziek... alles is mogelijk bij filmmuziek, zolang dit het verhaal, de personages, emoties en de locaties van een film goed ondersteunt.

Schrijven over muziek is vergelijkbaar met de *unendliche melodie* van Wagner. Waar houdt het op? Waar moet je beginnen?

Hopelijk heeft dit essay je (meer) geïnteresseerd voor filmmuziek. Ik nodig je dan ook uit om verder op onderzoek uit te gaan of anders de cd nog een keertje op te zetten, want filmmuziek moet zelf zijn verhaal vertellen.

9. Bronvermelding*

1. *Wikipedia*. <http://en.wikipedia.org>.
2. **Paterson, Jim**. A brief history of film music. *mfiles*. <http://www.mfiles.co.uk/film-history.htm>.
3. *De tijdloze propaganda van Pantserkruiser Potemkin*. **Ekker, Jan Pieter en Toma, Kevin**. sl : Volkskrant, 2008-12-10. <http://www.vk.nl/potemkin>.
4. *Schillings system*. <http://schillingsystem.com/whatis.htm>.
5. Tom and Jerry. *YouTube*. <http://www.youtube.com/watch?v=yR9BSLERi4c>.
6. **Scaruffi, Piero**. A brief history of film music. <http://www.scaruffi.com/history/film.html>.
7. **Yared, Gabriel**. The score of Troy: a mystery unveiled. *The scream online*. <http://thescreamonline.com/film/film4-3/yared.html>.
8. Learning Space dedicated to the Art and Analyses of Film Sound Design. *Filmsound.org*. <http://filmsound.org/terminology/diegetic.htm>.
9. **Oshii, Mamoru**. Avalon - Opera and final scene - Class Real II. *YouTube*. <http://www.youtube.com/watch?v=kkYdjS7WCgs>.
10. **Polanski, Roman**. The Pianist - Chopin Ballade No. 1. *YouTube*. <http://www.youtube.com/watch?v=ChtL5yUuSVY>.
11. **Paterson, Jim**. What is music? *mfiles*. <http://www.mfiles.co.uk/other-what-is-music.htm>.
12. **Bernstein, Leonard**. Young People's Concerts. *Leonard Bernstein*. http://www.leonardbernstein.com/ypc_script_what_is_melody.htm.
13. Roger Williams - Born free vs Star Wars. *YouTube*. <http://www.youtube.com/watch?v=qbVy28mjUQQ>.
14. **Parlic, Branka**. Philip Glass: Metamorphosis 3. *YouTube*. <http://www.youtube.com/watch?v=e44WWY6gm1Q>.
15. **Black, Edwin**. Hans Zimmer. *Filmscore monthly*. Feature Group Inc. <http://www.filmscoremonthly.com/features/zimmer.asp>.
16. **Wassenhove, Marie-Lise van**. Gladiator Soundtrack. *Filmmuziek.be*. <http://www.filmmuziek.be/soundtracks.cgi?id=79&lang=nl>.
17. **NetIndustries, LLC**. Trey Parker Biography. *Filmreference*. <http://www.filmreference.com/film/49/Trey-Parker.html>.
18. *Echoes of War*. Blizzard Entertainment, Inc. <http://www.echoes-of-war.com>.
19. **Plunkett, Luke**. Composing The Soundtrack To Blizzard's World. *Kotaku*. http://www.kotaku.com.au/games/2008/11/composing_the_soundtrack_to_blizzards_world-2.html.
20. **Gamer.nl**. Games in Concert videoclip: Tetris. *Games in concert*. 29 8 2008. <http://www.gamesinconcert.nl/2008/08/29/games-in-concert-videoclip-tetris>.

* Wanneer bij een passage geen bron vermeld is, is deze informatie afkomstig van eigen kennis of inzichten, al dan niet verkregen bij een college van vakken die ik aan de Universiteit Leiden volg of gevolgd heb.

